

КЪДЕ СА БИЛИ МОЩИТЕ НА СВЕТИ ИВАН РИЛСКИ СЛЕД ЗАВЛАДЯВАНЕТО НА СТОЛИЧНИЯТ ТЪРНОВГРАД ПРЕЗ 1393 ГОДИНА

Хитко ВАЧЕВ (Велико Търново)

[През 1195 г. цар Асен I пренася мощите на най-прочутия български светец Иван Рилски от Средец в столицата Търновград. С този акт се поставя началото на един продължителен процес, довел до натрупването на „благодат“ в града. На езика на средновековните книжовници това означава събирането на мощи на прочути християнски светци, които даряват столицата с „чудна и несъкрушима сила“¹. Въпросният процес дава тласък в развитието на житийната литература, особено на тази от втората половина на XIV век. В житията на светците, чийто мощи се съхраняват в Търновград се съдържа ценна информация по отношение на това в кои от църквите се съхраняват тези свещени реликви. В отделни случаи сведенията по този въпрос не са съвсем конкретни, но по пътя на историческото дирене се установява в кой от храмовете чии мощи са. Такъв е случаят със споменатите мощи на св. Иван Рилски и църквата, която ги е съхранявала, за която няма конкретно указание коя е тя.)

В проложното житие на св. Иван Рилски от Норовия пролог е отбелязано: „...цар Асен се вдигна, дойде в Средец взе мощите на светеца, пренесе ги в Загорие и ги положи в град Трапезица, като направи църква на негово име...“². В проложното житие на светеца от Драгановия миней се казва: „...И вдигна тялото на всечестния и преподобния отец Иван, та го пренесе в град Търнов. И бе положен в създадения негов манастир в Трапезица...“³. От проложното житие на Иван Рилски от Стишния пролог научаваме че: „...А самият благочестив цар Йоан побърза да стигне по-рано в царския град, та заповяда бързо да се строи църква в град Трапезица за полагаването на светеца.“⁴ В пространното житие на Иван Рилски, писано от патриарх Евтимий, се казва: „...Благочестивият цар Иван Асен, приготвил с почест всичко за изпращането му на светеца, всичко предаде на патриарха, оставяйки му и 300 мъжествени войни за съпровождането на светеца. А сам той се устреми, та дойде спешно в своя

царски град и започна да изгражда църква на името на светеца в славния град Трапезица...“⁵. Използвайки пълноценно информацията от споменатите жития, че църквата, в която се съхраняват мощите на светеца, е на Трапезица, с данните от археологическите проучвания Й. Алексиев прави сполучлив опит за идентификацията ѝ⁶. Той счита, че това е църква № 8, разположена в югозападната част на хълма, която през своя последен строителен период е манастирска. Към това мнение се присъединяват и други изследвачи, включително и ние. Въпросът обаче, който ни занимава, е дали мощите на рилския светец през цялото време до връщането им в Рилския манастир през 1469 г. са стояли във въпросната църква.

Проучвателите не са на единно мнение по този въпрос. Я. Николова приема, че животът на църквата продължава до 1469 г., защото там се съхраняват мощите на светеца⁷. Й. Алексиев не е толкова категоричен, но допуска, че вероятно мощите са стояли в „неговата църква“ до връщането им в Рилския манастир⁸. Според Г. Геров след като патриарх Евтимий се настанява в комплекса около църквата „Св. Петър и Павел“ през 1393 г. там са пренесени и мощите на св. Иван Рилски⁹. За съжаление Геров не дава аргументация за това оригинално виждане. Именно по така очертаня проблем вземаме отношение и ние с настоящата работа.

Тезата, че мощите на рилския светец до 1469 г. са в манастирския комплекс на Трапезица, се основава на интерпретацията на данните от две литературни произведения. Това са „Житие с малка похвала на Иван Рилски“ от Димитър Кантакузин и „Разказ за пренасяне на мощите на Иван Рилски в Рилския манастир“ от Владислав Граматик. „Житие с малка похвала на Иван Рилски“ от Димитър Кантакузин е създадено след 1469 г. и преди 1479 г., в която Владислав Граматик го включва в своя обемист панегирик. В него по отношение на интересувания ни въпрос е отбелязано следното: „...Този прочее кесар Хрельо, като чу за необикновенните чудеса на богоносния отец Иван и разбра къде е живял, издигна му из основи храм в Рилската планина — на мястото, където доблестният Иван извърши докрай постническите си подвизи. Но мощите на светеца ги държеше град Търнов“¹⁰. На това място в полето от ръката на Владислав Граматик е написано: „Знае се, че мощите на светеца не са били в самия Търнов, а са лежали в съседния до него славен град Трапезица“¹¹. Това уточнение направено от бележития книжовник е твърде важно, защото показва добрата му информираност, къде са се намидали мощите преди завладяването на столичния Търновград. В своя разказ за пренасяне на мощите на Иван Рилски в Рилския манастир, добре осведоменият Владислав Граматик изобщо не споменава, че мощите все още са на Трапезица. На него обаче му е известно, че във времето преди завладяването на Търновград те са стояли там и това е видно от споменатата добавка

към текста на Димитър Кантакузин. Едва ли на това трябва да се гледа като на някакъв случаен пропуск, защото всъщност Владислав Граматик в произведението си продължава да е съвсем конкретен. Той пише: „...Един свещеник по име Яков... им разказа за чудотворния ковчег на преподобния: че дори още лежал (от много години) в Търновската архиепископия, (покрит някак и неизвестен), и че напълно (бил достъпен в това време за външните)“¹².

Тук логично възниква въпросът какво трябва да се разбира под Търновска архиепископия — диоцезът на търновските първосвещеници или комплексът в който те резидендират. Струва ни се, че везните наклонят доста категорично в полза на становището, че става дума за митрополитския комплекс, а не за диоцеза. Аргументите са следните. Трансформирането на Търновската патриаршия в подчинена на Цариградския патриарх митрополия става през първата половина на XV в. и по-точно между 1416—1438 г.¹³ Горната граница се определя от факта, че в списъка на представителите на гръцкото духовенство на Фераро-Флорентинския събор (1438—1439) срещаме подписа на гръцкия митрополит на Търново — Игнатий¹⁴. Последните изследвания сочат, че Търновската митрополия има огромен териториален обхват — практически тя е най-голямата не само в българските земи, но и на целия Балкански полуостров¹⁵. Едва ли прецизният Владислав Граматик би бил толкова неконкретен указвайки, че ковчегът с мощите на светеца е разположен някъде в тази огромна територия. Много по-логично е под термина Търновска архиепископия да се разбира комплексът около църквата „Св. Петър и Павел“, където резидендират търновските архиереи. Налице са и някои други данни в полза на това наше виждане.

Протопоп Яков от Пловдив разказва на рилските монаси, че лично е видял чудотворния ковчег с мощите в Търновската архиепископия, бидейки в състава на делегацията предвождана от „своя митрополит (и с немалко други с него)“¹⁶. Делегацията от Рилската обител, която пристига в Търново, за да прибере мощите, се настанява да живее там „гдето светецът лежеше“¹⁷. Засега няма никакви сигурни данни за функционирането на манастирския комплекс около църква № 8 на Трапезица в средата на XV в., докато за този около църквата „Св. Петър и Павел“ те са неопровержими. Това, че в един момент е извършена промяна на местосъхранението на мощите се долавя при хронологичното проследяване на текстовете от споменатите жития. Докато те са на Трапезица славата на чудодейната им мощ е голяма израз на която е масовият поклоннически поток. Този факт е отбелязан в споменатите произведения: „...лежи тялом и достига и непрекъснато прави чудеса за идващите с вяра при неговия ковчег“ (Проложно житие от Драгановия миней); „И като лежат тук, те дават изцеление до днес“ (Проложно житие от Норовия пролог); „Сле-

пи прочее, идващи с вяра, получават просветление, сакатите се оправят, немите бързо и благозвучно беседват, недъгавите от слабост се преобразяват със сила, бесните оздравяват и всички обзети от всякакви болести, притекли се получават здраве“ (Проложно житие от Стишния пролог); „...където те лежат и до ден днешен, давайки изцеления на всички, които с вяра прибъгват към тях...“ (Пространно житие от патриарх Евтимий). Ситуацията през XV в. обаче е доста по-различна. В своето житие с малка похвала Димитър Кантакузин пише: „След изминаването на години, когато и Търнов е завзет, мощите на блажения Иван, които някак скромно и по силата на случая лежаха там (к. м. — Х. В.), се предаваха на дълбините на почетна забравя“¹⁸. Още по-категоричен е Владислав Граматик, че „ковчегът с мощите е покрит и никак неизвестен...“ Тези изрази могат да наведат на мисълта, че култът към мощите на рилския светец вече не е така ярко изразен и масов, но това далеч не е така, ако съдим по реакцията на търновското гражданство към акта на предаването им. По-реално е те да бъдат тълкувани в смисъл на това, че мощите след завладяването на столицата са пренесени на друго място. Всъщност и самият Владислав Граматик отбелязва в своя Разказ, че такова преместване е извършено: „Те мислеха, че бог го е предал в ръцете на врага поради нашите прегрешения и всичко свето и ценно, що се е намирало у него, било неочаквано разграбено и отнесено другаде; тогава и ковчегът е бил отнесен някъде“¹⁸. Къде е това някъде, струва ми се аргументирахме — в Търновската архиепископия, т.е. в комплекса около църквата „Св. Петър и Павел“. Най-вероятно това пренасяне на мощите е станало във времето, когато патриарх Евтимий се настанява в този манастир след изгонването му от патриаршеския комплекс на Царевец — между 1393—1394 г. В това време явно е налице процес изразяващ се в прибирането на колкото се може повече свещени реликви в споменатата резиденция. Аргумент в тази посока на разсъждение е фактът, че след превръщането на Патриаршеската катедрална църква в джамия главата на нейния покровител св. Михаил Воин се укрива в митрополитския храм¹⁹.

В заключение ще отбележим още един много важен факт в полза на виждането им, че мощите на св. Иван Рилски след завладяването на столичния Търновград се съхраняват в комплекса около църквата „Св. Петър и Павел“. Едва ли е случайно, че изображение на рилския светец се появява в стенописната украса на храма, датирана във втората третина на XV в. Обект на отделно изследване е дали мощите не са се съхранявали в близост до това изображение или в църквата „Св. Иван Рилски“, която по наше мнение е част от митрополитския комплекс.

БЕЛЕЖКИ

¹ Дуйчев, И. Идеята за приемствеността в средновековната българска държава.

² Стара българска литература. Т. IV. Житиеписни творби. Съставителство и редакция Кл. Иванова. С., 1986, 131—132.

³ Пак там, 130—131.

⁴ Пак там, 134.

⁵ Пак там, 147—148.

⁶ Алексиев, Й. Паметниците на столицата Търнов в произведенията на патриарх Евтимий. Известия на Историческия музей Кюстендил. 1992, Т. IV, 337—338.

⁷ Николова, Я. Хълмът Трапезица. — В: История на Велико Търново. Т. 1. С., 1986. с. 264.

⁸ Алексиев, Й. Цит. съч., с. 338.

⁹ Геров, Г. Стенописният календар от църквата „Петър и Павел“ в Търново. Изкуство., 1985, № 3., с. 33.

¹⁰ Стара българска литература. Т. IV, с. 159.

¹¹ Пак там, с. 561, бел. 52.

¹² Пак там, с. 385.

¹³ Тодорова, О. Православната църква и българите през XV—XVIII век. С., 1997, 38—46.

¹⁴ Снегаров, Ив. Търновски митрополити в турско време. Списание на БАН. 52. 1935, с. 211.

¹⁵ Тютюнджиев, Ив. Търновската митрополия през 17 и първата половина на 18 век. В. Търново, 1996, с. 94.

¹⁶ Стара българска литература. Т. IV. с. 385

¹⁷ Пак там, с. 387.

¹⁸ Пак там, с. 386.

¹⁹ Ив. Божилов, Ст. Кожухаров. Българска литература и книжнина през XIII в. С., 1987, с. 216, бел. 10.